

ნიკო კვარაცხელია,
საქართველოს საპატრიარქოს ანდრია
პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის
პროფესორი

რეზიუმე

კვლევის საგანი და რელევანტურობა: კვლევა ეხება ხევსურეთში, კერძოდ შატილში და მის მიმდებარე სოფლებში მრავლად არსებული ციხეების, ეკლესიების, ადრინდელი დროის საცხოვრებლების გამოყენებას კულტურულ ტურიზმში, რომლებიც სამშენებლო კულტურის შესახებ ამაღელვებელ შთაბეჭდილებებს ტოვებენ. კვლევის მიზანია გვიჩვენოს შატილის მაგალითზე, თუ როგორ იყენებენ ტურიზმში კულტურას, ეთნოგრაფიას, არქიტექტურას დანიშნულების ადგილები, მათი პროვადიერი ტუროპერატორები და გიდები.

ლიტერატურის მიმოხილვა: თემის შესახებ არსებული ლიტერატურა დაჯგუფებულია სამი მიმართულებით: 1. შატილის არქიტექტურა, რომელიც კარგადაა შესწავლილი კულტურის ისტორიკოსების მიერ (ვახტანგ დოლიძე. 1970; ანზორ ქალდანი. 1990; ინგა გაბაშვილი. 2012; ვიქტორია ბერიძე. 2015); 2. კარგადაა შესწავლილი ხევსურეთის ეთნოლოგიაც (სერგი მაკალათია. 1934;1984; თინათინ ოჩიაური. 1977; ივანე წიკლაური. 2010); 3. ნაკლებადაა შესწავლილი ტურიზმში საჩვენებელი ობიექტების შერჩევის, მათი ჩვენების მეთოდოლოგიის პრობლემა (ამ მიმართებით შესაძლებელი გახდა გზამკვლევების მოძიება: ბუბა კუდავა. 2017; შამილ შეთეკაური. 2017; აგრეთვე სამთო-ტურისტული მარშრუტების შესწავლა და კლასიფიცირება).

ანალიზი და დასკვნა:

შატილის არქიტექტურის ანალიზის საფუძველზე ხდება მთის არქიტექტურის თავისებურებების შესახებ განზოგადება. პირველ რიგში ეს თავისებურებებია:

- **კავშირი ბუნებრივ სივრცესთან** და ხევსურეთის კულტურის ისტორიასთან. ბევრი ტიპური ციხე ფშავ-ხევსურეთში შეიძლება დაკავშირებული იყოს ბუნებრივ გარემოსთან და ისტორიასთან. ასე ხდება უფრო დიდი კონტექსტი ცნობადი. ბუნებრივი პირობების განსხვავება და მრავალფეროვნება ნათლად აისა-

ხება საცხოვრებელი არქიტექტურის ტიპების შექმნასა და განვითარებაზე და ყოველი მათგანის როგორც ფუნქციური, ასევე ესთეტიკური თავისებურებანიც დიდწილად სწორედ გარემოს მოცემულობებითაა განსაზღვრული.

- **შატილის საამშენებლო ტექნიკა:** შატილის კოშკები და ციხე-სახლები ციცაბო ფერდზე, რთულ რელიეფზეა განლაგებული. რამდენიმე მათგანი ერთმანეთზეა მიდგმული და აქვთ საზიარო კედელი. საძირკვლები, კლასიკური გაგებით, არ გააჩნიათ. შატილის ციხის ფიცარნაგი გადასასვლელები სახლებს შორის იმდენად მჭიდროა, რომ მტრის შემოჭრის შემთხვევაში ისე შემოივლი სოფელს, შენობის დატოვება ერთხელაც არ მოგიწევს. შატილის ფუნქციური არქიტექტურა და ესთეტიკური მხარე მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში ოთარ კალანდარიშვილისა და გიზო ფოცხიშვილისთვის შთაგონებად იქცა. არქიტექტორებმა თბილისის ახალ განაშენიანებაში შემოიტანეს ტრადიციული დიზაინის ელემენტები.
- შატილის აღქმისათვის აუცილებელია უმდიდრესი **ეთნოლოგიური მასალების გაცოცხლება**. ხევსურული ორნამენტი, ჩაცმულობა, საკვები უნდა იყოს ტურისტული შეთავაზების მთავარი ელემენტი. ისევე, როგორც უცხოელებისთვის შედგენილი სალაშქრო ტურები.
- **ტური ხევსურეთში მოითხოვს ლანდშაფტის წაკითხვას:** ეს არის კულტურული პროცესი, რომელიც დამოკიდებულია იმ ელემენტების ერთობლიობაზე, რომლებიც ახასიათებს ობიექტს. ყველა ეს ფაქტორი ფუნდამენტურია ლანდშაფტის ელემენტების წაკითხვასა და ამ ელემენტებს შორის ურთიერთობაში.

კულტურული ტურიზმის პერსპექტივები რეგიონული დისტინაციების დონეზე

(შატილი)

საკვანძო სიტყვები: კულტურული ტურიზმი, შატილის არქიტექტურა, ხევსურეთის ეთნოლოგია, სალაშქრო ტურები

კვლევის საგანი და რელევანტურობა: კვლევა ეხება ხევსურეთში, კერძოდ შატილში და მის მიმდებარე სოფლებში მრავლად არსებული ციხეების, ეკლესიების, ადრინდელი დროის საცხოვრებლების გამოყენებას კულტურულ ტურიზმში, რომლებიც სამ-

შენებლო კულტურის შესახებ ამაღელვებელ შთაბეჭდილებებს ტოვებენ. კვლევის მიზანია გვიჩვენოს შატილის მაგალითზე, თუ როგორ იყენებენ ტურიზმში კულტურას, ეთნოგრაფიას, არქიტექტურას, მათი პროვადერი ტუროპერატორები და გიდები.

ლიტერატურის მიმოხილვა: თემის შესახებ არსებული ლიტერატურა დაჯგუფებულია სამი მიმართულებით: 1. შატილის არქიტექტურა, რომელიც კარგადაა შესწავლილი კულტურის ისტორიკოსების მიერ (ვახტანგ დოლიძე. 1970; ანზორ ქალდანი. 1990; ინგა გაბაშვილი. 2012; ვიქტორია ბერიძე. 2015); 2. კარგადაა შესწავლილი ხევსურეთის ეთნოლოგიაც (სერგი მაკალათია. 1934;1984; თინათინ ოჩიაური. 1977; ივანე წიკლაური. 2010); 3. ნაკლებადაა შესწავლილი ტურიზმში საჩვენებელი ობიექტების შერჩევის, მათი ჩვენების მეთოდოლოგიის პრობლემა (ამ მიმართებით შესაძლებელი გახდა გამკვლევების მოძიება: ბუბა კუდავა. 2017; შამილ შეთეკაური. 2017; აგრეთვე სამთო-ტურისტული მარშრუტების შესწავლა და კლასიფიცირება).

ანალიზი და დასკვნა:

ფოკუსირება რეგიონებზე. ბოლო წლებში კულტურა სულ უფრო მნიშვნელოვანი საჩვენებელი ობიექტი ხდება ტურიზმში და აქ დავანებულია დიდი გამოუყენებელი პოტენციალი. ეს ეხება როგორც ქალაქს, ასევე სოფელს. გლობალურად მზარდი საქალაქო ტურიზმის გარდა - როგორც ერთგვარი საპირწონე - ასევე რეგიონული და უტყუარი მნიშვნელობა. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი ელემენტები და ყველაზე მნიშვნელოვანი ტურისტული კულტურული არეალის ფაქტორები მოიცავს ლანდშაფტს და სამშენებლო კულტურას. სამშენებლო კულტურის აღქმა აკავშირებს ადამიანებს, ისტორიულ შენობებს, ლანდშაფტს, რეგიონის კულტურას და ისტორიას.

შატილის არქიტექტურის ანალიზის საფუძველზე ხდება განზოგადება მთის არქიტექტურის თავისებურებების შესახებ. პირველ რიგში ეს თავისებურებებია:

კავშირი ბუნებრივ სივრცესთან და ხევსურეთის კულტურის ისტორიასთან. ბევრი ტიპური ციხე ფშავ-ხევსურეთში შეიძლება დაკავშირებული იყოს ბუნებრივ გარემოსა და ისტორიასთან. ბუნებრივი პირობების განსხვავება და მრავალფეროვნება ნათლად აისახება საცხოვრებელი არქიტექტურის ტიპების შექმნასა და განვითარებაზე და ყოველი მათგანის როგორც ფუნქციური, ასევე

ესთეტიკური თავისებურებანიც დიდწილად სწორედ გარემოს მოცემულობებითაა განსაზღვრული.

შატილის საამშენებლო ტექნიკა: შატილის კომპოზიციები და ციხე-სახლები ციცაბო ფერდზე, როგორც რელიეფზე განლაგებული. რამდენიმე მათგანი ერთმანეთზეა მიდგმული და აქვთ საზიარო კედელი. საძირკვლები, კლასიკური გაგებით, არ გააჩნიათ. შატილის ციხის ფიგურაზე გადასასვლელები სახლებს შორის იმდენად მჭიდროა, რომ მტრის შემოჭრის შემთხვევაში ისე შემოივლი სოფელს, შენობის დატოვება ერთხელაც არ მოგიწევს. შატილის ფუნქციური არქიტექტურა და ესთეტიკური მხარე მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში ოთარ კალანდარიშვილისა და გიზო ფოცხიშვილისთვის შთაგონებად იქცა. არქიტექტორებმა თბილისის ახალ განაშენიანებაში ნუცუბიძის პლატოზე შემოიტანეს ტრადიციული დიზაინის ელემენტები.

შატილის აღქმისათვის აუცილებელია უმდიდრესი **ეთნოლოგიური მასალების გაცოცხლება**. ხევსურული ორნამენტი, ჩაცმულობა, საკვები უნდა იყოს ტურისტული შეთავაზების მთავარი ელემენტი.

უცხოელებისა და ადგილობრივი მოსახლეობისთვის შედგენილი სალაშქრო ტურები, რომლებშიც შატილია გათვალისწინებული:

ტუროპერატორ Georgica Travel-ის **ლაშქრობა თუშეთსა და ხევსურეთში** სპეციალისტების მიერ მიჩნეულია ერთ-ერთ საუკეთესო სალაშქრო ტურად საქართველოში, რომელიც ითვალისწინებს 11-დღიან ლაშქრობას ქვეყნის მიუწვდომელ მთიან მხარეში. აქ პეიზაჟი ტურისტებზე დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს; ბუნების ზონები მოიცავს უღრან ტყეებს, ალპურ მდელოებს ენდემური ყვავილებით და მალა თოვლით დაფარულ მთებს, რომელთა შორის დიკლო, კომიტო და თებულო აღმოსავლეთ კავკასიონის ულამაზესი მწვერვალებია. სოფლები ღრმა ხეობებშია ჩასმული და ძალიან თვალწარმტაცია ქვის არქიტექტურით. თუშეთიდან აწუნთის უღელტეხილზე 3430 მეტრზე ტურისტები გადადიან ხევსურეთში, სადაც ვიწრო ხეობებს და შუა საუკუნეების სოფლებს – არდოტს, მუცოს და შატილს ათვალიერებენ.

მარშრუტი:

1 დღე – ჩამოსვლა თბილისში; მე-2 დღე – თბილისის სრული ტური; მე-3 დღე – კახეთის გუბერნიის გავლით გამგზავრება თუშეთში; მე-4 დღე – ლაშქრობა სოფელ დართლოსკენ (2000მ). მე-5 დღე – ლაშქრობა სოფელ ფარსმაში (4 სთ) პირიქითა ალაზნის ველის გასწვრივ; მე-6 დღე – 2500 მეტრზე მდებარე; მე-7 დღე –

დაახლოებით 7-8 საათიანი ლაშქრობა აწუნთის უღელტეხილზე (3430 მ); მე-8 დღე – ლაშქრობა ალპურ მდელოებზე მდინარე ანდაკის ხეობაში და ბანაკი შუა საუკუნეების სოფელ არდოტის მახლობლად (1800 მ); მე-9 დღე – ლაშქრობა 20 კმ. სოფელ შატილამდე. გზად მუცოს ციხის მონახულება; ღამისთევა შატილის სოფლის სახლებში; მე-10 დღე – ჩამოსვლა თბილისში დათვის ჯვრის უღელტეხილის გავლით. გზად ექსკურსია საქართველოს უძველეს დედაქალაქ მცხეთაში; მე-11 დღე – ტურის დასასრული.¹

ტუროპერატორ OmnesTour-ის 11-დღიანი ტურიდან 2 არასრული დღე / ერთი ღამისთევა გათვალისწინებულია შატილში:

1 დღე – გამგზავრება თბილისში; მე-2 დღე – თბილისის ტური: ეროვნული მუზეუმი; მე-3 დღე – თბილისი, მცხეთა, ჯვრის მონასტერი *, სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძარი *, ანანურის ციხე, გუდაური; მე-4 დღე – გუდაური, ყაზბეგი, გერგეტის სამების ეკლესია, გველეთის ჩანჩქერი, გუდაური; მე-5 დღე – გუდაური, სოფელი შატილი; მე-6 დღე – შატილი, სოფელი მუცო, თელავი; მე-7 დღე – თელავი, ალავერდის საკათედრო ტაძარი, ომალო; მე-8 დღე – ომალო, დართლო და შენაქო სოფლები; მე-9 დღე – ომალო, გრემის კომპლექსი, სიღნაღი; 10 დღე – სიღნაღი, დავით გარეჯის მონასტერი, თბილისი; მე-11 დღე – გამგზავრება თბილისიდან.²

ადგილობრივი სათავგადასავლო ტურები:

შატილი – გიორგიწმინდა – კალოთანას უღელტეხილი (2 978 მ) – კალოთანას და ასას ხეობები³ შატილი – ანატორი – მუცო – ხონიჭალა – ხიდოტანი – აწუნთის უღელტეხილი მარშრუტის გავლა შესაძლებელია ფეხით, ცხენით და ნაწილობრივ მანქანით (შატილი – მუცო – ხონიჭალა 14).⁴

წითელი ტრასა: აწუნთის უღელტეხილი – ხიდოთანის ქედი – ხონისჭალა – მუცო – შატილი – კისტანი (40 კმ). ამ პოპულარულ ტრასას თუშეთიდან მუცოსა და შატილში მივყავართ, სოფლებში, რომლებიც ბევრის აზრით, ყველაზე საინტერესოა ხევსურეთში გაბნეული მრავალი ისტორიული ციხე-სოფლებიდან.⁵

შატილი-მუცო-არდოტი-ანდაქი-არტილო-ანდაქის უღელტე-

¹ Georgica, Tusheti.

² Omnes, Mysteries.

³ Experiencecaucasus, pshav.

⁴ Experiencecaucasus, pshav.

⁵ კავკასიის, ხევსურეთი. 2012. გვ. 159.

ხილი-ბორბალო. მარშრუტის გავლა შესაძლებელია ფეხით, ცხენით და ნაწილობრივ მანქანით (შატილი – მუცო – არდოტი 16 კმ) მუცოდან ანდაქის უღელტეხილამდე ბილიკი მრავალჯერ გადაკვეთს მდინარე ანდაქს და მის მცირე შენაკადებს. აქედან გამომდინარე, გაზაფხულობით წყლის დონის მომატებისას, ტრასაზე მოძრაობა შეიძლება გართულდეს.

კვლევა შატილის შესახებ: საინტერესოა „საქართველოს ეკოტურიზმის ასოციაციის“ მიერ განხორციელებული პროექტი – „არაგვის დაცული ლანდშაფტის და მიმდებარე თემების მდგრადი განვითარება“, რომელიც „მთის რეგიონების მდგრადი განვითარების“ ფარგლებში განხორციელდა. ჩეხეთის და ავსტრიის განვითარების სააგენტოების ფინანსური მხარდაჭერით ჩატარებული კვლევის თანახმად, გამოვლინდა მცხეთა მთიანეთის რეგიონის ყველაზე პოპულარული სალაშქრო მარშრუტი: **ჯუთა-როშკა-შატილი-მუცო-აწუნთა-ომალო**. კვლევის შედეგად გაკეთდა დასკვნა: „ტურიზმის განვითარება არეალში არათანაბარია და ძირითადად კონცენტრირდება ცენტრალურ გზაზე და მიმდებარე სოფლებში, ხოლო გუდამაყრის და უკანაფშავის რესურსი ტურისტულად შეიძლება ითქვას სრულიად აუთვისებელია. აღნიშნული გარემოება განაპირობა შატილის და აბუდელაურის ტბების მიმართულებაზე არსებულმა მოთხოვნამ, რასაც ხელი შეუწყო სამიზნე არეალში განხორციელებულმა სამთავრობო თუ არასამთავრობო პროექტებმა“.⁶

ერთდღიანი ტურისტული მარშრუტი: **თბილისი-ბარისახო, გუდანი, დავითისჯვრის უღელტეხილი, ლებაისკრის ციხე, კისტანი, შატილის ციხე-კოშკები, მუცო**. აღნიშნულ სალაშქრო მარშრუტს ასრულებს ტურისტული ფირმა ვოლქერი.⁷

მარშრუტები, რომლებშიც შესაძლებელია შატილის ჩართვა:

- **უკანაფშავი – საორბისგორის ქედი. მანძილი: 7 კმ.** საშუალო სირთულის **ხანგრძლივობა:** ფეხით 4 სთ; **მაქსიმალური სიმაღლე:** 3000 მ; **მინიმალური სიმაღლე:** 1620 მ.
- **ბარისახო – გუდანი – მანძილი: 10.2 კმ:** მარშრუტი იწყება სოფელ ბარისახოდან, გადაკვეთს მდინარე არაგვს და მდინარე ლიქოკის ხეობის აყოლებით გრძელდება სოფელი კეოს მიმართულებით.

⁶ Aragvilag, ტურიზმის.

⁷ Walker, ხევსურეთის.

შათილის ე.წ. „საამშენებლო კულტურის“ აღქმა მუდმივად ამახვილებს ყურადღებას მის განსაკუთრებულობაზე, რასაც ტურისტისთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. შესაბამისად შათილის შესახებ დასკვნის სახით გთავაზობთ შემდეგ სქემას:

კრიტერიუმი	აღწერა	შეფასება
პეიზაჟი	დაახლოებით ერთ ჰექტარზე აგებული შათილის ციხე-ქალაქი ისეა დაპროექტებული, რომ ერთი სახლიდან მეორე სახლში გადასვლა შესაძლებელია, ბანიდან ბანზე, მდინარე არღუნის პირიდან სოფლის თავამდე ესაა ერთგვარი ციხე, სადაც ფიცარნაგი გადასასვლელები სახლებს შორის იმდენად მჭიდროა, რომ მტრის შემოჭრის შემთხვევაში ისე შემოივლი სოფელს, შენობის დატოვება ერთხელაც არ მოგიწევს.	ძალიან მაღალი
მნიშვნელობა რეგიონისთვის	შათილი საუკუნეთა განმავლობაში დარაჯობდა ქვეყნის ჩრდილოეთ გადმოსასვლელებს. ჩრდილოეთის ტომების (ჩეჩნების, ინგუშების და ნაწილობრივ დაღესტნელების) შემოსევისაგან.	ძალიან მაღალი
არქიტექტურა	შათილის ციხე-ქალაქში შემავალი ძეგლებია: ციხე-სახლები ანუ ქვითკირები <ul style="list-style-type: none"> • კოშკური საცხოვრებლები (იგივე ციხე-სახლი, სიმაღლეში უფრო დიდი) • კალოიანი სახლები • საფეხვნო • სამრევლო (ქალებისთვის განკუთვნილი სპეციალური ნაგებობები) • საბძღური, სალუდე 	მაღალი
არსებითი	ნაგებობები არასტანდარტული და ერთმანეთისგან განსხვავებულია. ციხე-სახლებს შიგნიდან და გარედან ნაირგვარი ქვის და ხის კიბეები, წინგარდები, ბანიკები, ღია და დახურული აივნები და გადასასვლელ-გადმოსასვლელები ჰქონდათ. სახლები მიჯრითაა ერთმანეთს მიშენებული.	მაღალი

შემოგარენი	შატილის შემოგარენი ძალიან საინტერესოა. თბილისიდან გზად შატილისაკენ ტურისტებს აქვთ საშუალება დაათვალიერონ ფშავის არაგვის ხეობა, კორშის ხევსურული მუზეუმი, სოფლები: ბისო (აღუდა ქეთელაურის სამშობლო); გუდანი (ხევსურეთის ძირითადი სალოცავები); ხახმატი (მინერალური წყალი „ვეძა“); დათვისჯვრის უღელტეხილი; კისტნის და ლებაისკრის საბრძოლო ქვიტკირები (კოშკები); ციხე-ქალაქები „მუცო“ და „არდოტი“; მკვდარი სოფელი – „ანატორი“; „სასვავისგორი“; „ქაჩუ“.	მაღალი
------------	--	--------

ასეთია ჩვენი შეფასებით საქართველოში ერთ-ერთი პოპულარული ტურისტული დესტინაცია – შატილი.

ბიბლიოგრაფია:

- გაბაშვილი ი. ხევსურეთში არსებული საცხოვრებელი ფონდის მდგომარეობის შესწავლა. ანალიზი და სამომავლო პერსპექტივები. თბ., 2010.
- დოლიძე ვ. 1970, მთის საერო ხუროთმოძღვრული ძეგლები - ძეგლის მეგობარი, გამ. „საბჭოთა საქართველო“, 1970, კრ. 22.
- თავაძე გ. სამეცნიერო-კვლევითი ექსპედიცია ხევსურეთში. 2012. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/25237/1/Samecniero_Kvleviti_Eqspedicia_Xevsuretshi.pdf
- მაკალათია ს. ხევსურეთი, ნაკადული, თბ., 1984.
- ოჩიაური თ. ხევსურეთი და ხევსურები. საბჭ. საქართველო, თბ., 1977.
- ქალდანი ვ. ქართული ტრადიციული საცხოვრებლის ტიპოლოგიისათვის. ძეგლის მეგობარი. 1990 № 2.
- შეთეკაური შ. კავკასიის ბილიკები: ხევსურეთი. სიესტა, თბ., 2017.
- ჭინჭარაული მ. შატილი და შატილივანები. არტანუჯი, თბ., 2008.

Niko Kvaratskhelia,
Professor of Saint Andrew the First-Called
Georgian University of Patriarchate of Georgia

PERSPECTIVES OF CULTURAL TOURISM AT THE LEVEL OF REGIONAL DESTINATIONS (Shatili)

Abstract

*Keywords: cultural tourism, architecture of Shatili, ethnology of
Khevsureti, hiking tours*

Subject and relevance of the research: The research concerns the use of many castles, churches, former dwellings in Khevsureti, in particular Shatili and its surrounding villages, in cultural tourism, which leave exciting impressions about the construction culture. The aim of the research is to show the example of Shatili, how they use culture, ethnography, architecture destinations in tourism, their provider tour operators and guides.

Literature review: The existing literature on the topic is grouped in three directions: 1. Shatili architecture, which is well studied by cultural historians (Vakhtang Dolidze. 1970; Anzor Kaldan. 1990; Inga Gabashvili. 2012; Victoria Beridze. 2015); 2. The ethnology of Khevsureti is also well studied (Sergi Makalatia. 1934; 1984; Tinatin Ochiauri. 1977; Ivane Tsiklauri. 2010); 3. The problem of selecting demonstration objects in tourism, the methodology of their display is less studied (it was possible to find guides in this regard: Buba Kudava. 2017; Shamil Shetekauri. 2017; also study and classification of mountain-tourist routes).

Analysis and conclusion:

Focus on the regions. In recent years, culture has become an increasingly important track object in tourism and great untapped potential lies here. This applies to both the city and the village. In addition to globally growing urban tourism - as a kind of counterweight - also regional and undoubted significance. Among them the most important elements and factors of touristic cultural

area include landscape and construction culture. The perception of construction culture connects people, historic buildings, landscape, culture and history of the region.

Based on the analysis of Shatili architecture, a generalization is made about the peculiarities of mountain architecture. First of all, these features are:

Connection with natural space and the history of Khevsureti culture. Many typical castles in Pshav-Khevsureti can be associated with the natural environment and history. Thus the larger context becomes recognizable. The difference and diversity of natural conditions are clearly reflected in the creation and development of types of residential architecture, and the functional as well as the aesthetic features of each of them are largely determined by the environmental data.

Shatili Construction Equipment: Shatili towers and castles are located on a steep slope, on difficult terrain. Several of them are attached to each other and have a common wall. Foundations, in the classical sense, have none. The plank passages of Shatili Fortress are so narrow between the houses that in case of enemy invasion you will go around the village in such a way that you will not have to leave the building once. Shatili's functional architecture and aesthetics became an inspiration for Otar Kalandarishvili and Gizo Potskhishvili in the second half of the twentieth century. Architects have introduced elements of traditional design in the new building in Tbilisi.

For the perception of Shatili it is necessary to revive **the richest ethnological materials**. Khevsurian ornament, dress, food should be the main element of the tourist offer. As well as hiking tours designed for foreigners.

Hiking tours for foreigners and locals, including Shatili:

A hike in Tusheti and Khevsureti by the tour agency **Georgica Travel** is considered by specialists to be one of the best hiking tours in Georgia, which envisages an 11-day hike in the remote mountainous part of the country. The landscape here makes a great impression on tourists; Nature zones include dense forests, alpine meadows with endemic flowers, and high snow-capped mountains, including the beautiful peaks of Diklo, Komito, and Tebulo in the Eastern Caucasus.

The villages are nestled in deep valleys and are very picturesque with stone architecture. At 3430 meters from Tusheti to Atsunta Pass, tourists go to Khevsureti, where they visit narrow valleys and medieval villages of Ardot, Mutso and Shatili. Route:

Day 1: Arrival in Tbilisi; Day 2: Full tour of Tbilisi; Day 3: Travel to Tusheti via Kakheti Province; Day 4: Hike to the village of Dartlos (2000 m). Day 5: Hiking in the village of Parsma (4 hours) along the Pirikit Alazani Valley; Day 6: Located at 2500 meters; Day 7: Approximately 7–8-hour hike to Atsunta Pass (3430 m); Day 8: Hike in the alpine meadows in the valley of the Andak River and camp near the medieval village of Ardot (1800 m); Day 9: A 20 km hike to the village of Shatili. On the way, a visit to Mutso Fortress; Overnight in Shatili village houses; Day 10: Arrival in Tbilisi via Bear-Cross ((Datvisjvari) Pass. On the way, an excursion to the ancient capital of Georgia Mtskheta; Day 11: End of the tour.¹

2 incomplete days / one night of OmnesTour’s 11 day tour are provided in Shatili:

Day 1 - Departure to Tbilisi; Day 2 - Tbilisi Tour - National Museum; Day 3 - Tbilisi - Mtskheta - Jvari Monastery * - Svetitskhoveli Cathedral * - Ananuri Fortress - Gudauri; Day 4 - Gudauri - Kazbegi - Gergeti Trinity Church - Gveleti Waterfall - Gudauri; Day 5 - Gudauri - village Shatili; Day 6 - Shatili - village Mutso - Telavi; Day 7 - Telavi - Alaverdi Cathedral - Omalo; Day 8 - Omalo - Dartlo and Shenako villages - Omalo; Day 9 - Omalo - Gremi Complex - Signagi; Day 10 - Signaghi - Davit Gareji Monastery - Tbilisi; Day 11 - Departure from Tbilisi.²

Local Adventure Tours:

Shatili - Giorgitsminda - Kalotana Pass (2,978 m) - Kalotana and Asa gorges³

Shatili - Anatori - Mutso - Khonichala - Khidotani - Atsunta Pass

The route can be taken by foot, on horseback and partly by car (Shatili - Mutso - Khonichala 14⁴

Red Route: Atsunti Pass - Khidotani Ridge - Khonischala - Mutso - Shatili - Kistan (40 km.) This popular route leads from

¹ Georgica, Tusheti.

² Omnes, Mysteries.

³ Experiencecaucasus, pshav.

⁴ Experiencecaucasus, pshav.

Tusheti to Mutso and Shatili, villages that many consider to be the most interesting of the many historic fortress-villages scattered in Khevsureti.⁵

Shatili – Mutso – Ardoti – Andak – Archilo – Andaki Pass – Borbalo

The route can be reached on foot, on horseback and partly by car (Shatili – Mutso – Ardoti 16 km). From Mutso to **Andaki Pass**, the track passes through Andaki river, and its tributaries multiple times. Therefore, as the water level rises in the spring, traffic on the track may become more difficult.

Research on Shatili: There is an interesting project implemented by the Georgian Ecotourism Association – „Sustainable Development of Aragvi Protected Landscape and Surrounding Communities“ – within the framework of “Sustainable Development of Mountainous Regions”. According to a study conducted with the financial support of the Czech and Austrian Development Agencies, the most popular hiking route in the Mtskheta Highlands region has been identified: **Juta-Roshka-Shatili-Mutso-Atsunta-Omalo**. As a result of the research, the following conclusion was made: “Tourism development in the area is uneven and is mainly concentrated on the central road and nearby villages, while the resources of Gudamakari and Ukanapshavi can be said to be completely untapped in terms of tourism. This circumstance was conditioned by the demand for Shatili and Abudelaury lakes, which was facilitated by governmental or non-governmental projects implemented in the target area”.⁶

One-day tourist route: **Tbilisi – Barisakho, Gudani, Davitisjvari Pass, Lebaiskri Fortress, Kistan, Shatili Fortress, Mutso**. The mentioned hiking route is presented by the travel company Walker.⁷

Routes in which Shatili can be included:

- **Ukanapshavi – Saorbisgori ridge. Distance: 7 km. Medium difficulty. Duration: 4 hours on foot Maximum, Height: 3000 m Minimum height: 1620 m**

- **Barisakho – Gudani – Distance: 10.2 km: The route starts in the village Barisakho, crosses the river Aragvi and continues along the gorge of the river Likoki, in the direction of village Keo.**

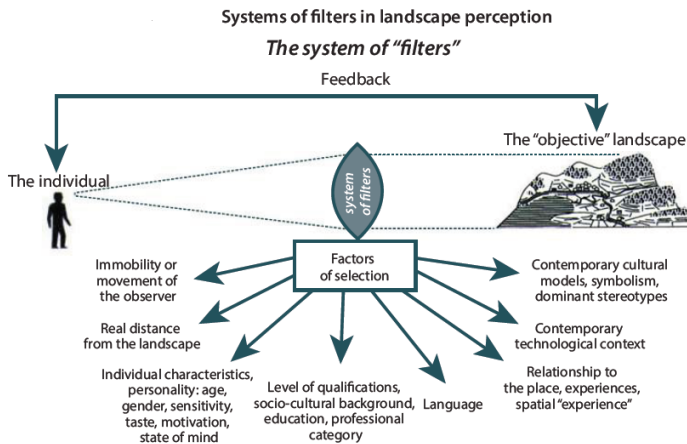
⁵ Cotg, კავკასიის, p. 159.

⁶ Aragvilag, ტურიზმის.

⁷ Walker, ხევსურეთის.

A tour of Khevsureti requires a reading of the landscape: it is a cultural process that depends on the combination of elements that characterize the object. All of these factors are fundamental to reading the elements of the landscape and the relationship between these elements.

Learning to read landscapes is a fundamental issue in creating a project of new cultural routes: Landscapes across Europe reflect customs, knowledge, values, societies heritage and their stratification. Due to their cross-border scale, the Council of Europe’s cultural routes cross different types of landscapes.⁸

To better understand the environment, it can be very helpful to classify and evaluate objects, which can be greatly assisted by local experts, who often have additional information such as details about community residents or characteristic anecdotes. Traditional stories fascinate and enliven monuments. But in tourism, it is accepted to verify them with the principle: not all good stories are true.

Evaluation of Shatili as an offer in terms of construction culture. The perception of “construction culture” constantly draws attention to its uniqueness, which is of great importance for tourists. Accordingly, we offer the following scheme as a conclusion about Shatili:

⁸ Cultural, from theory, 2015 p. 46.

The criterion	Description	valuation
Landscape	The Shatili fortress, built on about one hectare, is designed in such a way that it is possible to move from one house to another, from Bani to Bani. From the mouth of the river Arghun to the head of the village, there is a kind of fortress, where the plank passages between the houses are so close that in case of enemy invasion you will go round village in such a way that you will not have to leave the building once.	Very high
Significance for the region	Shatili has guarded the northern crossings of the country for centuries. From the invasion of the northern tribes (Chechens, Ingush and partly Dagestan).	Very high
Architecture	The monuments included in the fortress of Shatili are: fortress-houses or whitewashes <ul style="list-style-type: none"> • Tower dwellings (same fortress-house, larger in height) • Kalo houses • Leveling (Sapekhvno) • Parish (special buildings for women) • Sabdzluri, brewery/beerhouse 	High
Essential	The buildings are untypical and different from each other. The fortress-houses had various stone and wooden stairs, aprons, baths, open and closed balconies, and passageways inside and out. The houses are built in a semi-detached manner.	High
Backyard	The outskirts of Shatili are very interesting. On the way from Tbilisi to Shatili, tourists have the opportunity to visit the gorge of the Aragvi of Pshavi, the Khevsurian museum of Korshi, the villages: Biso (Aluda Ketelauri's homeland); Gudani (main shrines of Khevsureti); Khakhmati (mineral water „Vedza“); Bear-Cross; Kistni and Lebaiskri battle whitewashes (towers); The fortress cities „ Mutso “ and „ Ardoti “; Dead Village – „ Anatori “; „ Sasvavisgori “; „ Kachu “.	High

According to our assessment, this is one of the most popular tourist destination in Georgia – Shatili.